

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12 (045)

Н. М. Оніщенко,
доктор юридичних наук,
професор

О. В. Лебедева,
магістр права

СУЧАСНА ДЕРЖАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У даній статті розглядаються проблеми ідентифікації держави в сучасному суспільстві, обґрунтовано важливість держави в громадянському суспільстві.

Ключові слова: сучасна держава, соціальна політика, право і держава.

Держава являє собою складне соціальне явище, що тісно пов'язане, залежне і обумовлене економічним, політичним і культурним розвитком суспільства. Держава – це знаряддя, інструмент політичної влади (яка, проте, здійснюється не тільки за допомогою держави). У суспільстві діють політичні партії, союзи, релігійні організації тощо. Держава, займаючи особливе місце, має характерні ознаки, що відрізняють її від інших політичних інститутів влади. Вона на всьому історичному шляху свого розвитку є особливою організацією і силою, яку ніяка інша політична організація не здатна замінити [1].

Безліч мислителів та науковців намагалися зрозуміти, що являє собою держава, в чому її сутність, чому вона виникає і є необхідною людству, яка її природа, що відрізняє її від інших організацій, створених людством. На ці запитання було багато різних відповідей: деякі дещо збігалися, інші були абсолютно незалежними, оскільки були принципово протилежними одне одному тощо [2]. Розмаїття поглядів на державу зумовлене тим, що сама держава – це надзвичайно складне, суперечливе, історично мінливе явище. Процес пізнання її якостей, рис і ознак є складним, оскільки залежить від постійної зміни економічних, соціальних, класових, духовних, релігійних, національних та інших факторів, що визначають її сутність і зміст [3].

Визначаючи поняття держави, ми не повинні привносити в нього те, що реально не існує, але водночас повинні охопити всю дійсність, уникаючи довільного вибору.

Досить природним є більш широке визначення держави, а саме як особливої організації публічної влади одного класу, блоку класових сил, соціальної групи, всього народу, що має спеціальний апарат управління і примусу, є офіційним представником суспільства, і забезпечує його інтеграцію. Зараз його, до речі, поділяє більшість теоретиків права. Державний апарат, проте, відокремлений

від суспільства і не збігається з ним, у певній ситуації є антиподом суспільства, що може породжувати серйозні суперечності між суспільством і владою. За інших обставин суспільство є системою, в яку державний апарат входить досить природно, діє адекватно суспільним потребам та інтересам. Таке суспільство вважається сильним громадянським суспільством, а держава – правовою. На жаль, прикладів такої взаємодії ще небагато в сучасному правовому полі.

У цих дефініціях увага звертається на таку важливу якість держави, як її загальносоціальна визначеність, що, безумовно, робить їх більш змістовними і точними: керівництво й інтеграція суспільства в першому визначенні, і забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства – в другому. Слід зазначити, що багато років у визначеннях держави її якісна характеристика була відсутня, а наголос робився лише на класовому характері держави (що було не зовсім правильним, оскільки була збіднілою істинна цінність держави та її природа), сутність і соціальне призначення характеризувалися односторонньо, і з наукового погляду спотворювалися [4].

Держава – це суверенна політико-територіальна організація публічної влади, певних соціальних сил (класів, груп, усього народу), що має апарат управління і примусу, робить свої веління загальнообов'язковими і вирішує як класові, так і загальносоціальні завдання. Держава має ряд ознак, що притаманні їй як особливій організації політичної влади.

Порівняно з первісним суспільством держава є організацією територіальною, тобто її характеризує розподіл населення по територіальних одиницях, організованих місцях проживання людей. Поділ праці, поява деякої її спеціалізації (землеробство, скотарство, ремісництво, торгівля) об'єктивно порушували кровнорідні зв'язки людей. Більш необхідними, більш вигідними стають територі-

альні одиниці, на яких могли оселитися і жити ремісники, майстри, де можна було будувати житла, захищатися від ворогів тощо. Така територіальна організація розірвала родоплемінну общину. Цією організацією і стала держава, яка керувала вже не просто територією (територія була і до появи держави), а територіальними утвореннями, створюючи в них органи влади і управління. Так формувалася існуюча досі субординація державної системи органів влади [5].

Однією з важливих ознак держави є наявність публічної влади. До речі, це підкреслює переважна більшість теоретиків права. Для того щоб можна було здійснювати управління, керівництво чи підкорення, потрібні соціальні органи влади, що захищають і охороняють інтереси тих, хто має владу. І такі органи були створені – це армія (озброєні загони її), поліція, суди, чиновники (особи, наділені владними функціями, повноваженнями управляти, карати, вимагати тощо). Ці органи і чиновники, які в них працювали (солдати, поліцейські, судді і т.п.), представляють відокремлену від суспільства публічну владу. Публічна влада, відокремлена від суспільства, є ознакою, що характеризує державу як політичну організацію влади. Держава стає інструментом, за допомогою якого здійснюється панування одного класу, однієї владної групи над усіма прошарками населення (а не тільки одного класу над іншим) класом, як це було прийнято в марксистсько-ленінській теорії походження держави [6].

Ще однією ознакою держави є збирання податків. Створені органи влади, їх чиновники, поліцейські, солдати тощо не беруть участі у виробництві, не створюють матеріальних благ. Вони управляють, забезпечують виконання вказівок вищих органів, охороняють інтереси верхівки, забезпечують дотримання правопорядку, підкорення владі тощо. Для утримання такої кількості чиновників, армії, поліції, судів, необхідні кошти, що надходять до скарбниці переважно у вигляді податків, які держава влада встановлює в країні. З розвитком виробництва державна скарбниця частково поповнювалася, бюджет також поповнювався за рахунок надходжень від завоювань.

Сучасні держави мають більші можливості для одержання коштів на утримання апарату влади. Це – і прибутки від державної власності, і податки, і збори за дозвіл займатися певним видом діяльності тощо. Однак тим спільним, що об'єднує їх із першими історичними державами, є утримання органів влади за рахунок населення.

«Суверенітет» – термін, що походить від слова «суверен» – той, що має всю повноту влади, отже, є незалежним від будь-яких сил і обставин. Визначення суверенітету верховною владою відіграло свого часу позитивну роль в об'єднанні держав, подоланні феодальної роздробленості, зміцненні миру між державами. Італійський політик і історик Н. Макіавеллі тлумачив суверенітет як всевладдя, абсолютну, ніким не обмежену волю царя. Ж. Боден визначав суверенітет як вищу, абсолютну

і постійну владу над громадянами і підданими в політичному співтоваристві.

В умовах сучасного розвитку держави і міжнародних відносин, пов'язаних із створенням органів світового співтовариства і добровільним вступом держави в ці органи (ООН, Рада Європи, Європейський Союз, СНД, СЕН тощо) поняття суверенітету не може не зазнати певних змін. За збереження самостійності й незалежності у внутрішніх і зовнішніх справах держави – члени перерахованих міжнародних органів добровільно визнають їх верховенство з окремих питань внутрішнього життя і міжнародних відносин: прав людини, екології, безпеки тощо. По суті, це втілення ідей обмеженого суверенітету, однак на новій демократичній, розумній основі.

Серед ознак держави деякі правознавці називають її взаємообумовленість та зв'язок із правом. Справді, важко знайти приклад, коли держава могла існувати і функціонувати без права, а право без держави. Держава, в принципі, не може поза правом здійснювати свою діяльність. Засобами права визначаються місце, роль, функції блоків державного механізму, принципи їх взаємодії. Право забезпечує раціональну побудову структури держави [7].

Держава не має іншого, крім права, засобу, щоб визначати статус своїх органів, посадових осіб, закріплювати організацію їх діяльності, встановлювати їх систему, оформляти територіальну організацію населення, успішно здійснювати свої функції. Саме наявність права зумовлює правотворчу, правовиконавчу і правоохорончу діяльність держави, а також поділ влади в ній.

Протягом багатовікового розвитку наука виробила декілька шляхів ідентифікації державно-правових, як і будь-яких інших, явищ, інструментів установ. Із суто академічною навчальною метою традиційно використовуються, як свідчить практика, переважно два шляхи. Перший – це пізнання феноменів, що розглядаються через їх визначення, і другий – це вивчення їх шляхом виділення та аналізу характерних для них специфічних ознак і рис. Перший шлях пізнання, як це можна було помітити на прикладі визначення держави, не завжди є ефективним, а в деяких випадках, внаслідок величезного впливу суб'єктивного фактору, просто нераціональним. До того ж, слід мати на увазі труднощі об'єктивного характеру, зумовлені самим фактом багатогранності держави, об'єднання різних її визначень у загальну дефініцію держави.

Протиріччя і різнополюсність уявлень про державу заздалегідь обумовлені в силу вищезазначених причин, їх неможливо уникнути.

Це можна не відмітити, що перший шлях пізнання держави, орієнтований на розробку і вдосконалення її найбільш прийнятної дефініції, практично неможливий без другого шляху, оскільки важко уявити процес розробки визначення поняття держави або будь-якого іншого явища, інституту чи установи ізольовано від дослідження тих чи інших його сторін.

Слід також мати на увазі положення про те, що держава як інститут і організація завжди виділялася серед інших оточуючих її недержавних інститутів і організацій своєю пріоритетною роллю в політичній системі суспільства, а також своїми специфічними ознаками і рисами.

Основною характеристикою держави є також наявність апарату примусу. Він складається з особливих загонів озброєних людей у вигляді армії, поліції, розвідки, контррозвідки, примусових установ (в'язниць, таборів тощо).

Апарат влади і управління разом з особливими загонами озброєних людей у науковій літературі часто називають публічною владою, надаючи їй першочергового значення.

Процес зміни сутності держави зумовлений серйозними причинами.

По-перше, зникають класи в їх марксистському розумінні (як великі групи людей, визначені соціальним ставленням до засобів виробництва).

По-друге, серйозні зміни проходять у визначенні місця людини в суспільстві, в системі виробництва і розподілу. Вчення про непримиримість класових суперечностей зазнає краху. Держава із знаряддя насильства перетворюється в організацію, що долає суперечності в цивілізованих формах, виступає інструментом легітимної влади, діяльність якої вже не протилежна інтересам більшої частини населення. Держава стає активним і необхідним посередником у соціально-диференційованому суспільстві, що зберігає суперечності з багатьох питань економічного, політичного, національного життя. На перше місце виходить не насильницьке, класове, а соціальне призначення держави.

Сьогодні необхідно більш об'єктивно підходити до оцінки соціального призначення сучасної держави. Зрозуміло, що держава часто здійснює заходи, що відповідають інтересам усього суспільства, всіх соціальних груп і прошарків населення. Наприклад, будівництво шляхів, боротьба зі стихійними лихами, охорона природи, підтримання громадського порядку, боротьба зі злочинністю, підтримання науки, культури, мистецтва, охорони здоров'я тощо [8].

Аналізуючи сучасну державу, не можна стверджувати, що вона має таке ж соціальне призначення, як і держава 200–300 років тому. Соціальна

складова у процесі розвитку держави постійно зростає, особливо в епоху науково-технічних революцій та науково-технічного прогресу.

В такий спосіб, соціальне призначення сучасної держави полягає в її різноманітні, широкій сфері діяльності, спрямованій на нормальне, безконфліктне існування суспільства.

Сучасна держава виступає суб'єктом легалізованого примусу, тобто вона повинна впливати на ті прошарки населення, групи, окремих особистостей, які є суспільно небезпечними, її компетентні органи зобов'язані стримувати тих, хто характеризується суспільно небезпечною поведінкою, вони здійснюють певний соціальний контроль за дотриманням законів, принципів, правил людського співжиття.

Проте саме різнобічна діяльність держави в сучасному світі зумовлює виконання нею нових функцій, зовсім не характерних для минулих історичних епох. Однією з таких функцій є соціальна. Якщо її не розвивати, це призведе до соціального безправ'я, серйозних конфліктів у суспільстві.

Держава сьогодні проводить активну соціальну політику, що полягає в урегулюванні й розв'язанні соціальних проблем, досягаючи соціальної справедливості у відносинах між підприємцями, виробниками, споживачами, забезпечуючи інтереси малозабезпечених прошарків населення, що потребують соціальної підтримки.

Література

1. Ромашов Р. А. Теория государства и права. СПб.: Питер, 2006. С. 39–46.
2. Телітко В. Е. Універсальна теорія держави і права: підруч. К.: БІНОВАТОР, 2007. С. 69–93.
3. Малахов В. П. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – С. 18–22.
4. Червонык В. И. Теория государства и права: учебное пособие. М.: ИНФРА-М, 2003. С. 36–40.
5. Морозова Л. А. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учебное пособие. М.: Эксмо, 2008. С. 36–47.
6. Летушева П. И. Теория государства и права: учебник. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2008. – С. 23–30.
7. Бейсенова А. У. Теория государства и права: учебник. – Алматы: Атамұра, 2006. – С. 104–112.
8. Макуев Р. Х. Теория государства и права: Учебник. М.: Юристъ, 2006. С. 169–175.

Н. Н. Онищенко, Е. В. Лебедева

Современное государство: теоретико-правовые проблемы идентификации.

В данной статье рассматриваются проблемы идентификации государства в современном обществе, обоснована важность государства в гражданском обществе.

N. N. Onishchenko, E. V. Lebedeva

Current state: theoretical and legal problem identification.

In given article it is considered problems of identification of the state in a modern society, importance of the state in a civil society is proved.